

կան: Այն պարագային, որ մերժուելու ըլլայ հրաւերը, կը խնդրէր Կայսրը, որ զոնէ գեղեցիկ խրատ մը տայ իրեն, որուն համաձայն ուղղուի ինքը: Հայրը հրաւերը կը մերժէ. երկրորդ խնդրանքին մասին առանց որեւէ խօսք ըսելու կը սկսի «զմեծամեծ կաղամբան, որ ի պարտիդի անդ, արմատախիլ առնել, կտրել զգլուխս եւ ծածկել ընդ հողով եւ զմանունս փայփայել եւ յօրինել»: Պատգամաւորները զարմացած «համարեցան զնա բախած»: Վերադարձին կը պատմեն եղելութիւնը: Մօրիկ կը ծիծաղի, բայց հասու կ'ըլլայ հօր խրատին ու «կալեալ զմեծամեծս, զոր կարծէր թէ սատան են թագաւորութեան իւրոյ, երազ՝ զամենեսեան, զի մի ցաւ ինչ լինիցի. եւ զփոքունսն ի տեղիս նոցա կարգեաց» (Կիր. Գանձ. 28): P. G. իրաւամբ առասպել կը համարի այս աւանդութիւնը: Հ. Ն. Ակինեան արդէն 1930ին ուշադիր ըրած էր թէ այս աւանդութիւնը զուտ ժողովրդական զրոյց մըն է, որ կը գտնուի նաեւ ուրիշ ազգերու քով: «Կիրակոսի 'ասենք ցոյց կու տայ թէ ինքն ալ լսած է ժողովրդեան բերանը»²¹:

Եզրակացութիւն: Ազոնց կը հետեւցնէ թէ Մօրիկի ազգութեան խնդիրը թէպէտ շատ դժուարութիւններու կապուած է, սակայն հայ ազգիւրներն ալ հաւասարապէս զնահատելու է օտարներու կից (էջ 8 եւ 9): Սակայն անընդունելի է հաւասար գծի վրայ գնել հայ հակասական եւ նոյն իսկ ուշ դարերու կցկտուր յերկրումքները, ժամանակակից ստոյգ եւ իրար հաստատող յոյն եւ ասորի վկայութիւններու հետ: Մասնաւոր արժէք մը կը ներկայացնեն մանաւանդ վերջիններս, որոնք ամենեւին շահ մը չունէին Մօրիկը հելլենացնելու:

Հայ միակ ժամանակակից ազգիւրը Սերիոս ամենեւին միտութիւն չի ցուցներ Տիբերի այս յաջորդը հայրենակից ներկայացնելու եւ անտարբերութեամբ մը «թագաւորն յունաց» «կայսրն յունաց» միայն կը յորջորջէ:

Մօրիկ իր ծննդաբաղաբը, Արարիւստ, շինուածներով կը զարգարէ, որ աւելի մեծ ցոյց մըն է իր ծագումին, քան Մաւրիկոսովիս անունը, որ տրուած է հայ կամ ասորի քաղաքի մը:

Մինչ Յովհաննէս Եփեսացի Մօրիկի Կապադովկիական ծագումը կը մատնանչէ,

²¹ Հանդէս Ամսօրեայ 1930, էջ 364:

Եւազր, որ Մօրիկի ընտանիքին հետ աւելի սերտ կապեր ունեցած է, կը պաշտպանէ անոր հռովմայեցի ազգութիւնը:

Մօրիկի անունը, արտաքինը, նկարագիրն ու ատակութիւնը լատիներէն արտայայտուելու, իր յարաբերութիւնները Գրիգոր Պապի հետ, եւ անոր կրօնական համոզումը գերադանցօրէն հռովմէական սկիզբ մը ցոյց կու տան Մօրիկի հօր համար: Վերջինս ո՛չ հայ էր եւ ո՛չ ալ հասարակ դասակարգէն մէկը կ'երեւայ, քանի որ կրցած էր նոյն իսկ Բիւզանդիոնի ծերակուտի նախագահութիւնը վարելու (Յովհ. Եփ. 203): Այս սպասույցներէն կը հետեւի թէ հաւանականութիւնը՝ հակառակ Հ. Տէր Սահակեանի եւ Հ. Ալիշանի ենթադրութեան թէ Մօրիկի Հայրը եղած ըլլայ հայ մը, իսկ մայրը յոյն, կը հակի ի նպաստ հօրը հռովմայեցի ծագումին, որ երկար տարիներէ ի վեր հաստատուած էր արդէն արեւելեան դաւառները²²:

Սակայն Մօրիկ արեւելցի կը համարուի հակադրութեամբ ուրիշ կայսրներու, որոնք ծնած էին արեւմտեան դաւառները: Ազնուական ծագումի հարց չենք հետապնդեր կը բաւէ եթէ հռովմէական ցեղէ մը սերած ըլլայ:

Կեղրակացնէ Յօղուածաղիբը. Մօրիկ ծնած էր Կապադովկիա, որ զանազան շրջաններուն Հայաստան ալ անուանուած է, ուստի կրնար հայ ալ համարուել ուրիշ շատերու նման²³: Մօրիկ ծնած է յունախօս ընտանիքէ մը, որ հաւանօրէն հռովմէական ծագում ունեցած է:

Հ. Օ. ՍԵՔՈՒԼՍԻ

²² Հմմտ. A. Merk, Byz. Zeitschrift, 1910, 547—549.

²³ Կիրակոս Գանձակեցոյ վերոյիշեալ տեղիքն. «Կէսք ասեն զսա յԱրփասուս գեղջէ Կապադովկեցոց, զոր յետոյ քաղաք շինեաց զօրավար Տիբերի» (էջ 28—29), իրեն ազգիւր ունի Միքայէլ Ասորոյ ժամանակագրութեան հայերէն թարգմանութիւնը. «Եւ հրամայեաց (Մօրիկ) ընդարձակել զԱրփասուս քաղաք, ուստի ինքն էր, որ է յերկրորդն Հայք. որ զկնի չորս ամի շրջեցաւ ի շարժմանէ, եւ դարձեալ շինեաց լաւապէս քան զառաջինն մեծաւ հողաբարձութեամբ. եւ վերստին ընկզմեալ նոյն շարժմամբ». Երուսաղէմ 1871, էջ 281: Իսկ 1870ի տպագրութիւնն ունի. «Եւ էր Մօրիկ Կապադովկացի յԱրփ(ա)սուս գեղջէ... Բայց Մօրիկ զԱրփ(ա)սուս շինեաց քաղաք մեծ... եւ զի յերկրորդ Հայս էր գիւղ նորա, ասեն թէ Հայ էր ազգաւ» (էջ 299—300):

ՄԵՀՈՒՆՆ ԶՈՒՆ ԶՔԸ ՀՐԵՍԳՈՒՏԵՎԵՐ ԸՍԳՆԵՋԻ ՎՐԱՅ

† 3. ՎԱՐԴԱՆ Վ. ՀԱՅՈՒՆԻ (10 ՅՈՒԼԻՍ 1870—8 ՅՈՒԼԻՍ 1944)

Մխիթարեան Մխարանութեան արդիւնաւոր անդամներէն էր Հ. Վարդան Հացունի, որ գրական եւ կրթական ասպարէզներու նուիրուած՝ զործած էր իր ամբողջ կեանքին ընթացքին որպէս ժիր եւ անխոնջ մշակ:

Հայագիտութիւնը կ'ողբայ իր մահը, ու այնչափ աւելի՝ որչափ Հանդուցեալը հայագիտական մարզին մէջ ցոյց տուաւ բազմակողմանի գործունէութիւն: Ան մեկնեցաւ լեզուական եւ մատենագրական, եկեղեցական-պատմական եւ ազգագրական ընդարձակ եւ մանր արժէքաւոր ուսումնասիրութիւններ ձգած Ազգին:

Հ. Վ. Հացունի ծնած է 10 Յուլիս 1870ին Պարտիզակ: Հազիւ 15ամեայ պատանի կ'երթայ Վենետիկ եւ կը մտնէ Մխիթարեան Կղերանոց: Իր ուսումներու ընթացքը յաջողութեամբ կատարելով՝ կ'անդամագրուի Մխարանութեան եւ 1892 Յունիս 5ին կը ձեռնադրուի քահանայ: Ապա քառասուն տարի անընդհատ՝ կը գտնենք զինքը Մայր վանքի եւ Մխիթարեան վարժարաններու մէջ իբրեւ անդամ Վարչութեան եւ ուսուցիչ: 1918—1920 եւ 1929—1932 կը վարէ Մուրատ-Ռափայէլեան վարժարանի տնօրէնութիւնը: Մխարանութիւնը՝ իր քահանայութեան եւ գրական գործունէութեան 50ամեակը տօնեց 1942ին: Արդէն 1932էն սկսեալ սուսնաճացած էր Ս. Ղազար, եւ կ'ապրէր բոլորանուէր բանասիրական աշխատութիւններու փարած:

Հ. Վ. Հացունի առաջին անգամ 1893ի Յունուարին երեւցաւ գրական ասպարէզի վրայ, Հ. Վ. Սումուկեան ստորագրութեամբ, իր «Կենսագիր եւ նկարագիր Եզնկայ վարդապետի Կողբացոյ» յօդուածաշարքով: 1896ին իսկ կը ստորագրէր Հ. Վ. Հացունի այս անունով ծանօթ է ան գիտական աշխարհին:

Իր գրական գլխաւոր — առանձին հատորով հրատարակուած — աշխատութիւնները թէ դասաւորել փորձուինք՝ պիտի գտնենք անոնց մէջ՝

- Ա. Լեզուաբանական գրութիւններ.
 1. Ուղղագրութիւն եւ առոգանութիւն հայերէնի (1933):

- Բ. Մատենագրական.
 2. Հրատարակութիւն Գերբուածոց Պետրոս Աղաւեանի հանդերձ կենսագրութեամբ (1896):
 3. Խորհրդածութիւնի Եղիշէի Պատմութեան վրայ (1896):
 4. Մովսէս Խորենացի կը դառնայ ի Ե. դար (1935):
 - Գ. Եկեղեցական-պատմական.
 5. Հայ Եկեղեցոյ Պատարագի օրերն ու տեսակները (1899):
 6. Հայ ծէսն 1911ի ազգ. Սիւնիոյսի գործոց մէջ (1919):
 7. Յայնուրիւն նշխարաց եւ վկայաբանութիւն Եր. Տեառն Կոմիտասայ (1923):
 8. Կարեւոր խնդիրներ հայ Եկեղեցոյ պատմութեան (1927):
 9. Կաթողիկոսական ընտրութիւն եւ ձեռնադրութիւն պատմութեան մէջ (1930):
 10. Պատարագաւորաց քննութեամբ բնագրին եւ արարողութեանց (1936):
 - Եկեղեցական-պատմական նիւթի հայող կարեւոր յօդուածներէն կ'արժէ յիշել հոս՝
 - ա. Հայ Եկեղեցին Եպիսկոպոսական ձեռնադրութիւն ունեցած է միշտ (Բզմ., 1906, 152—160), զրուած ընդդէմ Ուս. Կոնիքիբի յօդուածին (տե՛ս «Բանասէր», 1904 Սեպտ. եւ 1905 Յունիս):
 - բ. Սրբոց Նշխարները (Բզմ., 1906, էջ 543—546. 1907, էջ 6—12):
 - գ. Ժամահար եւ զանգակ (Բզմ., 1910, էջ 193—203):
 - դ. Կուսաստանի Հայաստանի մէջ (Բզմ., 1923, էջ 12—17, 43—47, 72—78):
 - ե. Հայ կանոնագրութեան ազդեւորներու մասին ունի ուսումնասիրութիւն մը զրուած Codificazione Canonica Orientaleի մէջ (Fonti, Պրակ Ը, էջ 139—168):
 - Դ. Ազգագրական՝
 11. Երգումնի հին Հայոց մէջ (1910, 1932²):
 12. Ճաշեր եւ խնայք հին Հայաստանի մէջ (1912):
 13. Հայ Դրօշները պատմութեան մէջ (1919, 1930²):
 14. Դաստիարակութիւնն հին Հայոց ֆով (1923):
 15. Պատմութիւն հին հայ տարագրին (1924):
 16. Հայուհին պատմութեան առջեւ (1936):

Թէ՛ եկեղեցական-պատմական եւ թէ՛ ազգազրական ուսումնասիրութիւնները ստուգելու ուղարկու են: Մասնաւորապէս Հայցունին եղաւ, որ մերձեցաւ հայ ազգագրութեան մանրախոյզ եւ հասկաքաղ քննութեամբ հայ հին եւ միջին դրականութեան: Մեր նախնիքներու մատենագրութիւններէն քաղած ու հաւաքած է ատաղձներ, զանոնք ապա դասաւորած է եւ ամբողջութեան վերածած՝ երբեք չանտեսելով անոնց արժէքը գնահատելու: Հ. Ալիշանի հետքերուն վրայէն կ'ընթանայ: Իր անխոնջ խուզարկութեան նպատակները են մասնաւորապէս «Պատմութիւն հին հայ տարազին» եւ «Հայութեան պատմութեան առջեւ» հատորները: Անոնք իրենք իրենց մէջ ոչ միայն առանձին ուսումնասիրութիւններ են, այլ եւ ապագայ ուսումնաստանչ բանասէրներուն կը տրամադրեն առատ նիւթ անդրազոյն աշխատութիւններու:

Հ. Վ. Հայցունիի անունը անմոռաց պիտի մնայ իր արժէքաւոր աշխատասիրութիւններուն մէջ:

Հ. Ա. Ա.

ԱՐՏԱՇԷՍ Հ. ԳԱՐՏԱՇԵԱՆ, Նիւքեք եգիպտոսի Հայոց պատմութեան համար: Ա. Պատմութիւն եգիպտոսի եկեղեցիներու եւ Գերեզմանատուններու: Գահիրէ, տպ. Նուպար, 1943, 80, էջ 9 + 306:

Երիտասարդ պատմասէրի անդրանիկ աշխատութիւնն է այս: Նա ներշնչուած է պատմագէտ Ա. Ալպոյաճեանի ոգով. ինչպէս աշակերտն իր ուսցիչով, նոյնպէս ուսուցիչն իր աշակերտով իրաւամբ կը պարծին: Չեանդուած է գրուածքի սկիզբը Պր. Ալպոյաճեանի գնահատական գիրք իր աշակերտին. «Շնորհաւորելի են, կը գրէ, համբերատար պրպտումներդ եւ բոլոր եկեղեցիներու արձանագրութիւններուն, պատկերներուն, սրբանօթներուն, յիշատակարաններուն ամբողջական արտագրութիւնները եւ յատկապէս գերեզմանատանց տապանագիրներու լրակատար ընդօրինակութիւնները, որոնք թանկագին վաւերագիրներն ըլլալու սահմանուած են այս Գաղութիւն պատմութեան»:

Բայց աւելի համեստօրէն կը նայի հեղինակը իր աշխատասիրութեան. «Յաւակնութիւնը չունիմ, կ'ըսէ, մշակուած անթերի գործ մը ներկայացնելու Հանրութեան... աշխատած եմ եգիպտոսի Հայ Գաղութիւն պատմութեան վերաբերեալ եւ կորուստի դատապարտուած մաս մը նիւթեր, վաւերագրեր եւ արձանագրութիւններ հաւաքել եւ իրրել ատաղձ այս հատորով փոխանցել ապագայ այն բանասէրներուն եւ պատմագիրներուն, որոնք զրել պիտի փորձեն եգիպտոսի Հայ Գաղութիւն լրակատար պատմութիւնը»: Այս ծրագրին ճշգրիտ կը համապատասխանէ գրուածքի վերնագիրը. «Նիւթեր եգիպտոսի Հայոց պատմութեան համար»: «Ա.» հատորը յուսալ կու տայ երկրորդ մ'ալ:

Վերջին 20 տարիներուն շատ գրուեցաւ այս Գաղութի մասին, անոր անցեալի եւ ներկայի վրայ: Եթէ անցեալը չունի մեծ չափով փառաշուք էջեր, բայց կարող է պարծիլ եգիպտոսացիութիւնը իր վերջին 40 տարիներու յաղթական վերելքով: Դեռ չէ յորինուած Գաղութի Պատմութիւնը քաղաքական, տնտեսային եւ մշակութային տեսակետերով: Առ այս պիտի նպաստեն թորգոմ արքեպ. Գուշակեանի, Ն. Աղաղարմի, Հ. Ամիրեանի, Վ. Արշարունիի, Սերովբէ եպ. Դաւթեանի, Գր. Մամուր Ֆաթիմիի, Յ. Նալբանդեանի եւ ուրիշ հին եւ նոր հեղինակներու գրուածքները: Բայց այդ մեծ կառուցուածքին «Նիւթեր» պիտի մատակարարէն ամէնէն աւելի Ա. Գարտաշեանի հաւաքած ատաղձները:

Այս Ա. հատորին մէջ նկատի ունի Հեղինակը «Պատմութիւնն եգիպտոսացի եկեղեցիներու եւ Գերեզմանատուններու»: Նա շրջած է եկեղեցիէ եկեղեցի, Գերեզմանատունէ Գերեզմանատուն, պրպտած է արձանագրութիւններ, յիշատակագրութիւններ, տապանագիրներ եւ յիշատակարաններ: Քրքրած է հին Մատենաներ, Տօմարներ: Արտագրած է ինչ տեսած է եւ գտած: Ենթադրած է զանոնք յօրինուածութեան. լուսաբանած է լուսանկարներով եւ պատմական տեղեկութիւններով:

Յաւ է, որ իրեն անձանօթ մնացած է Արեւ եգիպտոսի Միթարեանի «Ճանապարհորդութիւնն յեգիպտոս» յօդուածաւարքը Արարատ 9 (1876) 128—131, 164—171, 247—251, 326—327, 377—380, ուր

պիտի գտնէր կարեւոր տեղեկութիւններ Գահիրէի եւ Աղեքսանդրիոյ եկեղեցիներու, յատկապէս Ս. Մարգարի մասին: Արեւ եգիպտոսի այցելած է եգիպտոս 1853. նա տեսած է այն տեղ Մահմետի Հայոց տուած ապտութեան թուղթին պատճենը, որուն վրայ 1606ին արձանագրած է Գրիգոր վարդապետ (Գարանաղցի) տողերս. «Այս ապտութեան զիրս (կամ թուղթս) ով յեկեղեցւոյ սուրբ Սարգսի հանէ եւ ի տուն պահէ կամ ծախէ կամ ուրիշ մարդոյ տայ, նոյն վեալ լիցի յերից սուրբ ժողովոցն եւ մեր մեղացն պարտական լիցի: Ես նուստ Գրիգոր վարդապետս հաստատագրով նոյնվցի զհանողն ի դրանէ սրբոյս. եւ օրհնեցի զինամով պահողսն. ի թիլին Ռ՛Մ՛Ե» (Հմմտ. Մեղու Հայաստանի 1853, էջ 823 եւ Արարատ 1876, էջ 164):

Հեղինակին ուղարկութեան կը յանձնեմ նաեւ «Յ. Թաթարեան, Հայոց վանք մը յեգիպտոս. էլ-Պօթանի Ս. Յակոբայ վանքը»: Բիւզանդիոն 1897, Թ. 70: «Եգիպտոսի Փոխարքային երեւելի հայագրի պաշտօնատէրները». Եւրոպա 1847, Թ. 20:

Կը համարիմ, թէ ապագայ ուսումնասիրութեանց համար օգտակար պիտի ըլլայ, եթէ Հեղինակը իր Բ. հատորին սկիզբը տար ցանկ մը այն գրքերու եւ յօդուածներու, որոնք գրուած են եգիպտոսի Հայ Գաղութիւն եւ անոր ակնառու անձնաւորութեանց վրայ:

Կը մաղթեմ երիտասարդ Հեղինակին ոյթ եւ յարատեւութիւն շարունակելու իր սկսած ձեռնարկը, որքան ալ յօգնութիւն արժէ ան: Լաւ սկսուած գործը պիտի ունենայ յաջող կատարած:

Հ. Ն. Ա.

Resumé.

P. N. Akinian: Simeon von Pfnzahank' (1188—1255) und seine Übersetzungen aus dem Georgischen ins Armenische. I. Proklos Diadochos' Institutio theologica, S. 129—159. II. Johannes von Damaskus in der armenischen Literatur (S. 193—219).

In dem im Lalwargebirge gelegenen Ort Pfnzahank' „Erzmine“ (georgisch Splinzahan, jetzt Achatala) befand sich ein armenisches Kloster, das der armenische Feldherr Iwane nach georgischem Ritus um 1200 in eine georgische Laura verwandelte. Ein Mönchpriester dieser Laura war Simeon, Armenier von Geburt, der die armenische und georgische Landessprache beherrschte. Im Jahre 1229 schrieb er hier die in armenischer Übersetzung überlieferten Schriften des Gregor von Nyssa ab und im Jahre 1248 übersetzte er aus dem Georgischen Proklos' Traktat. In diesem Jahre war er bereits sechzig Jahre alt, körperlich krank und litt an Sehschwäche; er dürfte im Jahre 1188 geboren und um 1255 gestorben sein (S. 129—133.)

Wir haben von ihm die folgenden aus dem Georgischen übersetzten Arbeiten: I. Proklos Diatochos' Institutio theologica.

2. Die Schriften des hl. Johannes von Damaskus. 3. Die „Leiter“ von Johannes Klimakos. 4. Das griechische Hymnarium. 5. Geschichte der Georgier.

I. Proklos Diatochos' Institutio theologica. Wie er in seinem Kolophon mitteilt, unternahm er es diese Schrift aus dem Georgischen zu übersetzen, weil sie in der armenischen Literatur nicht vorhanden war. Die Arbeit vollbrachte er in der Weltära 6756 (1248 n. Chr.) zu Pfnzahank'. Die georgische Vorlage war mit Scholien versehen. Diese Scholien werden im Armenischen einem Jambelachos (Jamblichos?) Bischof von Athen zugeschrieben. Handschriften: Etschmiadsin Nr. 1500, 1068r—1121v (1286): 1832 (1658), Vatic. cod. Borg. 77 (1648). Jerusalem, 1899 (1624). Venedig, Mechith. 1132 (XVIII). Im Jahre 1651 hat Simeon von Djulfa, Bischof von Garni, diese Version redigiert und mit neuen Kommentaren versehen. Diese wurde nachher als Schulbuch verwendet. Sie wurde als solches im Jahre 1757 von einem Armenier namens Philippos Aznavourean in Tiflis sogar ins Georgische